

НА ПОРОЗІ ЗАВЕРШЕННЯ «КРИТИЧНОЇ СПРАВИ»: ЕСТЕТИКА, ТЕЛЕОЛОГІЯ І СИСТЕМА В «КРИТИЦІ СИЛИ СУДЖЕННЯ»

«Критика сили судження» була опублікована саме так, як забажав її автор, наприкінці квітня 1790 року, якраз до Ляйпцизького книжкового ярмарку. Авторіві щойно виповнилося шістдесят шість років, і ним був уже досить знаний далеко поза межами його рідного Кьонігсберга Імануель Кант (22.04.1724–12.02.1804)¹. Після «Критики чистого розуму» (1781/1787) і «Критики практичного розуму» (1788) «Критика сили судження» закінчує трилогію, мабуть, найвідоміших його творів. Адже сам Кант у передмові до цього твору зазначає, що ним він «завершує свою цілу критичну справу ... і переходить до доктринальної», тобто до систематичної розробки метафізики природи і метафізики звичаїв (AA V, 170)². На підставі цих слів, а ще більше на

- 1 Тут не місце наводити біографічні відомості про І. Канта, що їх може легко знайти за інформаційної доби кожен охочий. З наукового погляду вартими уваги є чотири біографії Канта: Schubert, F. W. Immanuel Kant's Biographie. Zum grossen Theil nach handschriftlichen Nachrichten. Leipzig, Voss, 1842. Cassirer, E. Kants Leben und Lehre. 2. Aufl., Berlin, B. Cassirer, 1921. Vorländer, K. Immanuel Kants Leben. 4., verb. Aufl. Hamburg, Meiner, 1986. Kuehn, M. Kant. A Biography. CUP, 2001. Див. український переклад Гаєр, М. Світ Канта / пер. з нім. Л. Харченко. К.: Юніверс, 2007.
- 2 Цитати з творів Канта, крім «Критики чистого розуму», подаються за академічним виданням: Kant I. Gesammelte Schriften. Hrsg. von der Preußischen (Deutschen) Akademie der Wissenschaften. Berlin,

грунті міркувань Канта у вступі до твору, де йдеться про «прірву» між поняттям природи і поняттям свободи, відповідно, про «опосередкування» силою судження двох частин філософії, переважна більшість дослідників вважають, що третя «Критика» якраз і покликана «заповнити прогалину, що існує між царством свободи та царством природи»¹. Утім, парадокс полягає в тому, що Кант навряд чи мав план писати три «Критики» і тоді, коли опублікував перше видання «Критики чистого розуму», і тоді, коли писав «Критику практичного розуму» в 1787 р. Читач жодної з «Критик» не відчуватиме, що має бути ще наступна, хоча ретроспективно і помічатиме зв'язок із попередньою.

«Критика сили судження», на відміну від попередніх «Критик», вирізняється тематичною розмаїттю і багат шаровістю, що вочевидь ускладнює її сприйняття та розуміння. Справді-бо, в ній читач натрапляє на такі досить різні теми і сюжети: 1) естетика, що диференціюється на теорію суджень смаку, теорію літератури і мистецтва, теорію продукування творів мистецтва, естетику природи; 2) філософська телеологія; 3) філософська теологія; 4) ідея системи філософії, що

Reimer (Walter de Gruyter), 1900 sqq. Bd. I sqq. Після абрєвіатури AA (Akademie-Ausgabe) римські цифри позначають номер тому в наскрізній нумерації, а арабські цифри — відповідну сторінку; у разі потреби після крапки наведені рядки.

1 Röd, W. Philosophie der Neuzeit 3. Kritische Philosophie von Kant bis Schopenhauer. München, Beck, 2006, S. 92. Пор. також: Kroner, R. Von Kant bis Hegel. Tübingen, Mohr, 1921, Bd. I, S. 224–225. Fischer, K. Immanuel Kant und seine Lehre. 2. Teil, 4. Aufl., Heidelberg, Winter, 1899, S. 405, 409.

має пов'язати природу (пізнання) і свободу (мораль); 5) філософія природи, передусім як філософія органічної природи; 6) питання пізнання з теоретичної філософії; 7) моральна філософія; 8) філософія культури; 9) філософія історії; 10) ряд полемічних історико-філософських сюжетів. Вочевидь, перед нами якийсь «своєрідний різновид енциклопедії філософських наук»¹. Але так само очевидно, що «амбітна та складна третя *Критика*»² небезпідставно розцінюється як «найсуперечливіша праця Канта», що містить цілий «лубок проблем»³.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЕСТЕТИКИ

Основними поняттями і, відповідно, предметними сферами третьої «Критики», які легко вичитуються навіть зі змісту твору, але важко поєднуються в свідомості сучасних читачів, постають «естетика» і «телеологія».

Здебільшого ж ця «Критика» дещо простіше кваліфікується як Кантова естетична теорія, що, звісно, не позбавлено змістових підстав. Адже естетика в сучасності має значення «науки про мистецтво», чи про

1 Höffe, O. Einführung in Kants Kritik der Urteilskraft. In: Kant. I. Kritik der Urteilskraft. Hrsg. von O. Höffe. Klassiker Auslegen, Bd. 33. Berlin, Akademie, 2008, S. 5.

2 Guyer, P. Editor's introduction, p. XXIII. In: Kant, I. Critique of the power of judgment. Edited by Paul Guyer. New York, CUP, 2000. Надали «Вступ» Пола Гаєра скорочено цитується як Guyer, Editor's introduction із вказівкою сторінки.

3 Henckmann, W. Das Problem der ästhetischen Wahrnehmung in Kants Ästhetik. In: *Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, Bd. 78, 1971, S. 324, 327.

«форми прекрасного в художній творчості», чи про «систему поглядів на мистецтво». Певна річ, міркування Канта про класифікацію «красних мистецтв» (§§ 51–53)¹ чи про генія як творця красних мистецтв (§ 46) достатньо підкріплюють такий поширений погляд, мовляв, у третій «Критиці» він виклав свою естетичну теорію. Будь-який підручник з естетики чи будь-яке дослідження про історію естетики повідомляють читачам саме таку інформацію².

А проте, у випадку з поняттям «естетика» у Канта ми маємо особливий казус. У «Критиці чистого розуму» поняття «естетика» фігурує лише у складі «трансцендентальної естетики», яка є першим розділом цього твору і в якій Кант викладає своє вчення про простір і час як чисті форми людського помислу для споглядання зовнішніх речей і нашого внутрішнього чуття. Іншими словами, ця частина є вченням «про всі принципи чуттєвості a priori» (KrVA 21/B 35)³. Вагома примітка до цього визначення, де Кант розглядає своє розуміння слова «естетика». Зокрема, Кант вважає «марним

1 Надалі в тексті вказівки параграфів, якщо не зазначено іншого, стосуються параграфів третьої «Критики».

2 Див., наприклад, Левчук Л. Т., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Д. Ю. Естетика: Підручник. 3-тє вид., допов. і переробл. К.: Центр учбової літератури, 2010, С. 18–19. Gilbert, K. E., Kuhn, H. A History of Esthetics. New York, Macmillan, 1939, p. 321 sqq.

3 Цитати з «Критики чистого розуму» наводяться з традиційним скороченням KrV (Kritik der reinen Vernunft), а літери А і В вказують відповідно на сторінки першого (1781) і другого (1787) видання. Kant I. Kritik der reinen Vernunft. Hrsg. von Jens Timmermann. Hamburg, Meiner, 1998. XXII, 995 S.

намаганням» «підпорядкувати критичне обсуджування [Beurteilung] прекрасного принципам розуму і піднести його правила до [рангу] науки». Обґрунтовує він це так: «Адже згадані правила або критерії згідно зі своїми джерелами є суто емпіричними й, отже, ніколи не можуть слугувати за закони a priori, на які мусило б скеровуватися наше судження смаку, радше це останнє становить властивий пробний камінь правильності перших» (KrVA 21). Іншими словами, оскільки естетичне судження про прекрасне спирається на емпіричні правила, його не можна підвести під загальність принципів, отже, йому не можна надати наукового статусу. Викладений у першій «Критиці» проект трансцендентальної філософії був задуманий як проект теоретичної філософії *per excellence*, що ригористично виключав «все практичне», тобто всі поняття, що мають емпіричне походження, зокрема поняття втіхи і невтіхи (KrVA 801, B 29).

У друге видання першої «Критики» (1787) Кант вносить деякі доповнення, які справді можна оцінювати як «прикметне послаблення фрази»¹. Адже тепер текст виглядає так: «...згідно зі своїми *найголовнішими* джерелами» і «...не можуть слугувати за *визначені* закони a priori». Але найвагомішою є видозміна другого речення: «Тому варто було б *або* знову скасовувати це іменування [sc. естетика] ... *або* поділитися у цьому іменуванні

1 Vorländer, K. Einleitung des Herausgeber. In: Kant, I. Kritik der Urteilskraft. 5. Aufl. Herausgegeben, eingeleitet und mit einem Personen- und Sachregister versehen von Karl Vorländer. Leipzig, Meiner, 1922, S. X. Надалі «Вступ» К. Форлендера скорочено цитується як Einleitung des Herausgeber із вказівкою сторінки.

зі спекулятивною філософією і сприймати естетику почати в трансцендентальному, почасти в психологічному значенні» (всі виділення курсивом позначають доповнення другого видання) (KGV B 35–36)¹. Безперечно, у першій «Критиці» і в обох її виданнях поняття «естетика» вжито лише в трансцендентальному значенні. Але от значення цих видозмін, які Кант «завершив, мабуть, тільки в квітні місяці 1787 р.» (AA III, 558), оцінити можна лише інтерпретативно. З одного боку, цілком слушно, що за «кілька років перед оприлюдненням “Критики сили судження” Кант, вочевидь, ще не думав про те, щоб перетворити естетику на тему трансцендентального дослідження»², позаяк він у першій половині 1787 р. ще працював над рукописом другої «Критики». З іншого боку, вважати їх «драматичною зміною, що відбулася в Кантовому погляді на естетику»³ буде великим перебільшенням, оскільки психологічне витлумачення естетики нескладно знайти в докритичній творчості Канта, наприклад, у праці «Спостереження над почуттям прекрасного і піднесеного» (1763), хоча і без чіткої фіксації поняття «естетика».

Але як тоді стоять справи із розглядуваним поняттям у третій «Критиці», яка, мовляв, і подає Кантову

естетичну теорію? Це поняття трапляється у тексті лише один (!) раз, і то як «трансцендентальна естетика сили судження» (у «Загальній заувазі до експозиції естетичних рефлексувальних суджень» (AA V, 269. 36). Натомість прикметник «естетичний» є часто вживаним у тексті, а проте — і це вагомо особливо підкреслити — він завжди стосується смаку, обговорювання, судження, сили судження, почуття суб'єкта, уявлення, доцільності тощо, але ніколи не пов'язаний із прекрасним як таким або з «наукою про мистецтво».

Дещо докладніше тлумачиться поняття «естетика» і навіть вислів «естетичне» в першій редакції «Вступу» до третьої «Критики», що її Кант, однак, відхилив. Так само, як і в першій «Критиці», тут мовиться про «трансцендентальну естетику» як науку (вчення), що має справу з формою чуттєвості, вона є «вченням про чуття» (AA XX, 247). Але оскільки в третій «Критиці» увага зосереджена на відношенні уявлення не до предмета, а до «почуття втіхи чи невтіхи», що має «суб'єктивне значення», відповідно, естетичне уявлення чи естетичне судження є посутньо чуттєвим і суб'єктивним, то й не може бути ніякої «естетики почуття як науки» (AA XX, 222).

Ще більшої непевності додає той прикметний факт, що Кант ніколи не читав курсів лекцій з естетики! Цей момент може здатися невагомим, але все ж варто зважати на ту обставину, що майже в усіх випадках твори Канта корелюють із відповідними лекційними курсами, які він читав в університеті або приватно (як приват-доцент) і які давали відповідний змістовий матеріал, що був чітко обмежений і визначений тими підручниками, які у вигляді припису були обов'язковими для читання

1 На жаль, виконаний на підставі другого видання український переклад твору Канта не дає змоги простежити цю видозміну позиції Канта. Див. Кант, І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. С. 57.

2 Rödl, W. Philosophie der Neuzeit 3. Kritische Philosophie von Kant bis Schopenhauer. München, Beck, 2006, S. 92.

3 McQuillan, J. C. Kant on the Science of Aesthetics and the Critique of Taste. *Kant Yearbook*, Vol. 9, Issue 1, p. 126.